

Januskiewicz, Zofia

"Materiały pamiętnikarskie w zbiorach Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego", oprac. Zbigniew Frasz, Olsztyn 1986 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1-4, 151-154

1989

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Autor zwrócił uwagę i na to, że Polacy w swoim odwecie potrafili być okrutni, co z zaniepokojeniem zauważali niektórzy współcześni, widząc w tym skutki zbrodniczego posiewu nieludzkiej ideologii. Problemowi zemsty za popełnione winy Dmistrzów poświęcił ostatnią część książki. Pokazał, że Polacy zemsty się nie wypierali. Mówili o niej głośno, obiecywali ją, zachęcano do niej, przynajmniej początkowo, żołnierzy Wojska Polskiego. Zjawiska te występowały szczególnie w okresie, gdy trwały jeszcze działania wojenne. Ale po zwycięstwie zemsta miała być dokonana środkami prawnymi, czemu służyło odpowiednie ustawodawstwo i procesy sądowe nad zbrodniarzami wojennymi. W tej nie ulegającej wątpliwości sprawie, polemikę w ówczesnej prasie wzbudziła praktyka dokonywania publicznych egzekucji na zbrodniarzach wojennych. Zemsta dokonywała się również często przez represjonowanie niemieckiej (lub za taką uważanej — zrodziło to tragedię autochtonów na ziemiach przyłączonych) ludności cywilnej przez ludność cywilną polską, szczególnie na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Autor opisał również stosunek do denazyfikacji Niemców, żądania odszkodowań wojennych, oczekiwania związane z przyszłą konferencją pokojową. Z tą ostatnią sprawą wiązała się kwestia polskiej granicy zachodniej. Osiągnięcie linii Odry i Nysy obozy polityczne w Polsce starały się ukazywać jako wyłącznie swoją zasługę. Występowało to szczególnie wyraźnie w propagandzie PPR. Podkreślano, że zmiany granic zachodnich miały stanowić widomy dowód zadośćuczynienia krzywdom ze strony Niemiec. Miał to być też środek do osiągnięcia większych wpływów politycznych w Polsce przez obóz skupiony wokół PPR. Argument rekompensaty za utracone ziemie wschodnie Rzeczypospolitej był, co zaznaczył autor, podnoszony sporadycznie. Pod koniec lat czterdziestych zaczęły odzywać się w Polsce głosy o konieczności innego spojrzenia na naród niemiecki. Bardzo interesującym przykładem tego zjawiska była, omówiona na ostatnich kartach książki, polemika między Edmundem Osmańczykiem, a reprezentującym oficjalne poglądy ministrami Ryszardem Matuszewskim.

Zachęcając do lektury należy dodać, że książka jest prekursorską próbą ukazania tak szerokiego zestawu poglądów ludzi, grup politycznych i środowisk, które autor starał się wychwycić z wykorzystanych materiałów. Jako taka zasługuje na uwagę, także nieprofesjonalnego czytelnika.

Grzegorz Strauchold

Materiały pamiętnikarskie w zbiorach Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, oprac. Zbigniew Fras. Informator Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie nr 37, Olsztyn 1986, 152 ss.

Jako 37 numer „Informatora Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie” ukazał się inwentarz materiałów pamiętnikarskich zgromadzonych w zbiorach specjalnych Ośrodka Badań Naukowych (dalej OBN). Wydawane od 1963 r. „Informatory OBN” zwykle zawierały dane o kierunkach działalności Ośrodka, a także aktualnych problemach badawczych związanych z regionem olsztyńskim. Znaleźć tu było można informacje dotyczące badań społecznych, ekonomicznych, jak również środowiska humanistycznego i szkolnictwa, a więc najnowsze kierunki badań OBN. Zbiory specjalne Biblioteki Ośrodka Badań Naukowych w pewnym sensie są wynikiem planowej działalności naukowej pracowników tej instytucji, a także innych z nią współpracujących. Opracowany przez Zbigniewa Frasa informator dotyczący materiałów pamiętnikarskich wskazuje niezbitnie, że były one celowe i świadomie gromadzone przez wiele lat, a nawet ich powstanie było wielokrotnie inspirowane. Najstarsze prace pochodzą z 1945 r., a zgromadzone zostały przez Instytut Mazurski, przekształcony później w Stację Naukową Polskiego Towarzystwa Historycznego w Olsztynie. Zbiory Stacji Naukowej

PTH przyłączone jako depozyt do zbiorów Biblioteki OBN, a oznaczone osobnymi sygnaturami, stanowią jeden zespół materiałów źródłowych.

Zgromadzone i scharakteryzowane w informatorze materiały mają niejednorodny charakter. Przede wszystkim większość z nich to prace konkursowe przygotowane pod określonym kątem. Obfity plon przyniosło kilka konkursów. Najstarszy z nich zorganizowany przez Instytut Mazurski w 1947 r. na „Życiorys-pamiętnik Polaka z Prus Wschodnich” — gromadzi 10 prac. Zorganizowany w 1964 r., na 20-lecie PRL, przez Ośrodek Badań Naukowych konkurs „Moje życie i praca na Warmii i Mazurach” przyniósł plon znacznie obfitszy (ponad 60 prac); inny krąg ludzi włączył się do pisania pamiętników. Podobny charakter miał konkurs zorganizowany w 10 lat później wspólnie z redakcją „Słowa na Warmii i Mazurach” i Oddziałem Wojewódzkim Stowarzyszenia PAX w Olsztynie, w związku z 30-leciem PRL. Ostatni jubileuszowy konkurs zorganizowany z okazji 40-lecia PRL świadczył o wyraźnym spadku zainteresowania ewentualnych autorów.

Inny charakter miały konkursy tematyczne. Pierwszy z nich to „Konkurs na wspomnienia byłych robotników przymusowych na terenie dawnych Prus Wschodnich”, zorganizowany w 1970 r. przez Okręgową Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich w Olsztynie, Związek Bojowników o Wolność i Demokrację i Wojewódzką Komisję Związków Zawodowych. Wynik tego konkursu oraz ankiety przeprowadzonej wśród byłych robotników przymusowych dał wyjątkowo bogaty materiał wspomnieniowy, wykorzystany w pewnym wyborze w dwu dużych publikacjach OBN. Konkurs na wspomnienia z dzieciństwa zorganizowany w 1979 r. wspólnie z Rozgłośnią Polskiego Radia w Olsztynie i w rok później „Nauczycielski konkurs literacki” zorganizowany przez Kuratorium Oświaty i Wychowania wspólnie ze Związkiem Nauczycielstwa Polskiego w Olsztynie dały wyniki skromniejsze.

Prace nadsyłane na organizowane konkursy stanowią z pewnością najbogatszą i największą grupę materiałów pamiętnikarskich wybranych przez Zbigniewa Frasa i scharakteryzowanych w informatorze. Obok danych zasadniczych, jak numer inwentarza, nazwisko autora, jego godło (jeśli praca była takim godłem opatrzona), tytuł pracy, na jaki konkurs ją nadesłano, oraz informacji technicznych — autor zadał sobie trud, aby scharakteryzować krótko każdy pamiętnik. I te informacje stanowią o ogromnej przydatności tej pracy. A więc znaleźć można podstawowe wiadomości o losach autora, na podstawie zawartości pamiętnika, a także jakich dotyczy problemów, okresu, miejscowości, osób, wydarzeń itp. Wskazane zostały cechy indywidualne pracy, najciekawsze sprawy wyróżniające ten pamiętnik od innych, ewentualne nagrody i wyróżnienia. Bezpośrednio po charakterystyce podano wykaz załączników do pamiętnika, jeśli takowe były. Ponieważ na większość tych konkursów odpowiadali ludzie, którzy dopiero w pewnym okresie swego życia związali się z Warmią i Mazurami, losy ich niejednokrotnie były całkowicie różne i dopiero króciutkie informacje o zawartości treści wspomnień pozwalają dostrzec ich bogactwo. Być może zachęca one do dalszych badań historycznych i socjologicznych, gdyż zaarówno problemy robotników przymusowych w czasie wojny, jak i przesiedleńców i repatriantów powojennych, znane z suchych statystyk, dopiero w świetle osobistych, często subiektywnych relacji, nabierają życia.

Kierunkiem szczególnych zainteresowań historycznych i socjologicznych OBN, znajdującym swoje odbicie w informatorze są problemy polskości Warmii, Mazur i Powiśla oraz losów Warmiaków i Mazurów przed i po II wojnie. Tak jak chronologicznie najmłodsze prace pamiętnikarskie sięgają 1985 r., tak informacje najstarsze sięgają końca XIX w. Na szczególną uwagę zasługują tutaj wyniki prac studenckich kół naukowych — historyków z czterech ośrodków uniwersyteckich: Gdańska, Torunia, Łodzi, Wrocławia. Relacje zbierane w trudnych warunkach terenowych oraz odpowiedzi

na ankiety dotyczące udziału w ruchu polskim przed wojną, szkolnictwa polskiego czy przebiegu robót przymusowych — skrzętnie zgromadzono w Bibliotece OBN. I dobrze się stało. Zebranie po raz drugi podobnych relacji byłoby z pewnością niemożliwe ze względu na podeszły wiek ówczesnych rozmówców i zmiany na wsł.

Opis plonu różnych konkursów oraz ankiet jest zasadniczym trzonem informatora. Niemniej charakter materiałów pamiętnikarskich jest niesłychanie urozmaicony. Z charakterystyk umieszczonych przez autora wynika, że znaleźć tu można pamiętniki, wspomnienia (czasem pisane wierszem), wyciągi z kronik, relacje, listy, dzienniki, życiorysy, opinie o działalności konkretnych osób, notatki z nagrań ustnych wywiadów. Niektórzy autorzy nadsyłali czasem po kilka wersji swoich wspomnień (np. Teofil Ruczyński, Alojzy Śliwa, Stefan Niziołek, Jan Kawecki). A do tych materiałów dołączano często dokumenty oryginalne (lub w foto- czy kserokopiach), fotografie (lub fotokopie), wycinki prasowe, ulotki. Zdarza się również, że dołączono całą współczesną korespondencję OBN, dokumentującą gromadzenie materiałów i informacji. I to mieszanie się dokumentów oryginalnych z kopiami i korespondencją zdumiewa swoją różnorodnością. Opisany w informatorze materiał wylamuje się często z ram wyraźnie określonych kryteriów. Wydaje się, że czasem trudno uchwycić wyraźną granicę między pamiętnikiem a tęczką akt osobowych.

Część materiałów pamiętnikarskich była wykorzystana do publikacji w formie zwartej, w całości lub we fragmentach, jak np. wspomnienia Jana Baczewskiego (PTH R-1), Alojzego Śliwy (R-139), Karola Małka (R-386). Inne zawarto w większych publikacjach o charakterze źródłowym¹. O niektórych pamiętnikach wiadomo, że są przygotowane do druku np. pamiętnik Franciszka Kwasa (PTH R-36) czy Pawła Turowskiego (R-465). Należy domniemywać, że publikowano materiały bogatsze, cenniejsze i ciekawsze, chociaż z informatora to nie wynika. Autor w przypadku pracy publikowanej podaje pełną informację bibliograficzną, ale rezygnuje z charakterystyki pamiętnika ze szkodą dla czytelnika informatora.

W pierwszej wstępnej części pracy, autor podaje krótką informację o charakterze zbiorów pamiętnikarskich OBN, wynikach kolejnych konkursów i akcji. Omawia to bardzo zwięźle, ale podaje odnośniki do obszerniejszych artykułów na ten temat w Komunikatach Mazursko-Warmińskich. Znalazły się tu również dane o liczbie konkursów zorganizowanych po wojnie w Polsce, brak natomiast informacji o zasobach innych instytucji, posiadających zbiory pamiętnikarskie lub uzupełniające o charakterze regionalnym. Na uwagę zasługują tu przede wszystkim zbiory archiwalne, a informator autorstwa Krystyny Cybulskiej i Marii Tarnowskiej: *Zasób Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie*, wydany w 1982 r. — był z pewnością pierwszym mówiącym o źródłach do dziejów Warmii i Mazur. Warto również pamiętać o zbiorach Muzeum Warmii i Mazur w Olsztynie, gdzie przechowuje się m.in. 25 prac i regulamin konkursu — zorganizowanego w 1969 r. z inicjatywy Naczelnej Organizacji Technicznej przy współpracy z innymi instytucjami — pod hasłem „Wspomnienia kadry technicznej województwa olsztyńskiego” (DH 360—383 i 696—697 OMO).

Informator OBN zaopatrzonego w 3 indeksy: osobowy, nazw geograficznych i rzeczowy. Opracowane starannie i dokładnie, są one od pierwszej chwili pomocą w poszukiwaniu materiałów, ułożonych w informatorze według kolejności numerów inwentarza. Najwięcej wątpliwości może budzić katalog rzeczowy, ponieważ dobór haseł wydaje się trochę przypadkowy i niepełny.

¹ *Dzieciństwo i młodość ze znakiem „P”*. Wspomnienia, wybór i oprac. B. Koziełto-Poklewski, B. Łukasiewicz, Olsztyn 1982; *Ze znakiem „P”*. Relacje i wspomnienia robotników przymusowych i jeńców wojennych w Prusach Wschodnich, wybór i oprac. B. Koziełto-Poklewski, B. Łukasiewicz, Olsztyn 1984; *Wspomnienia plebiscytowców*, oprac. B. Koziełto-Poklewski, T. Swat, Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1975, nr 4, ss. 469—504.

Wybrane materiały pamiętnikarskie przedstawiono interesująco, oddając charakter omawianych prac. Z pewnością informator będzie zachętą do sięgania po wymienione w nim materiały i podjęcia dalszych badań naukowych. Możliwości są ogromne, jak można wnioskować z charakterystyk poszczególnych pamiętników. Informator o materiałach pamiętnikarskich w zbiorach OBN powinien więc znaleźć się w podręcznej bibliotece każdego historyka-regionalisty w Olsztynie, a przede wszystkim poza Olsztynem. Niestety, niski nakład wydawnictwa (375 egz.) każe wątpić o jego szerszym oddźwięku.

Zofia Januszkiewicz

Rocznik Statystyczny Województwa Olsztyńskiego, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Olsztynie, Olsztyn 1986.

Wydawnictwo ma 387 stron druku i 290 tabel. Zawiera informacje pozwalające prześledzić dynamikę procesów gospodarczych i społecznych na obszarze województwa w latach 1975—1985.

Poza objaśnieniem znaków umownych, skrótów, ważniejszymi danymi o województwie na tle kraju oraz wyrażonymi w liczbach wiadomościami o miastach i gminach regionu, treść rocznika podzielono na 21 rozdziałów: geografia — meteorologia — podział administracyjny, stan i ochrona środowiska, ludność, zatrudnienie i wyprodukowania, finanse, świadczenia społeczne, inwestycje — środki trwałe, przemysł, budownictwo, rolnictwo i leśnictwo, transport i łączność, handel wewnętrzny, usługi — pozarolnicza gospodarka nieuspołeczniona, ceny, gospodarka komunalna, gospodarka mieszkaniowa, szkolnictwo i wychowanie, kultura i sztuka, ochrona zdrowia i opieka społeczna, turystyka — wypoczynek — sport, oraz inne.

W tak krótkim omówieniu trudno byłoby dokonać systematycznej oceny każdego z działów. Można najwyżej wybrać kilka problemów charakterystycznych dla województwa.

Województwo olsztyńskie zajmuje 3,9% ogólnej powierzchni kraju i gromadzi 1,9% ogółu obywateli Polski.

Dowiadujemy się, że produkuje się tu 75,7% wytwarzanych w kraju ładowaczy obornika i 25,8% rozrzutników obornika (dobromiejska „Warfama”). Olsztyńskie Zakłady Opon Samochodowych produkują 67,6% opon ciągnikowych i 31,3% samochodowych. Produkujemy 16,1% wytwarzanej w Polsce papy, 14,2% sklejki, 10,0% serów twardych, 9,5% mączki ziemniaczanej. W województwie powstaje aż 8,6% polskich obrabiarek do stali, 6,9% maszyn używanych w gospodarce leśnej, ale tylko 7,8% mieszkańec pasz przemysłowych. Trudno zrozumieć ten paradoks. Dzieje się tak najprawdopodobniej, by zadość się mogło stać zasadzie, że szewc bez butów chodzi.

Porównanie poziomu życia ludności z przeciętną krajową jest jednoznacznie niekorzystne dla województwa olsztyńskiego.

Przeciętne uposażenie pracowników gospodarki uspołecznionej w Olsztyńskiem wynosiło w 1985 r. 17 781 zł, co stanowiło tylko 88,9% średniego wynagrodzenia ogólnopolskiego. Średnia emerytura w tym samym czasie wynosiła 8292 zł, czyli 90% średniej ogólnopolskiej. Podobnie przedstawiała się sprawa oszczędności. Statystyczny mieszkaniec województwa miał w 1985 r. 42 tys. zł wkładów oszczędnościowych, gdy średnio w kraju oszczędności na jedną osobę były o 8,5% wyższe. Niższa od krajowej, o 13,1 punkta, jest liczebność aparatów telefonicznych na 1000 mieszkańców.

Od 1975 r. liczba osób na punkt sprzedaży detalicznej w Olsztyńskiem nie zmieniła się i jest o 13,2 punkta niższa od średniej krajowej. Mieszkańcy naszego województwa, na osobę zameldowaną w mieście, zużywają mniej wody z wodociągów (12,4%), elektrycz-